

BİR KİTAP ÇOK İNSAN

Prof.Dr.Şaban Ali DÜZGÜN

duzgun@ankara.edu.tr

“Her bilenin de üstünde bir bilen vardır”

“Ve fevka kulli zî’ilmîn ‘alimun”

Kur’an-ı Kerim Yusuf Suresi, 12/76

1. ANA KİTAP (ÜMMÜ’L-KİTAB) Temel yasa; Allah’ın bilgisi
İnsan bilgisinin ve bütün kutsal kitapların kaynağı olan ana kitap. *Ümmü’l-Kitab*

Kur’an bütün bilgilerin ve değerlerin kendinden beslendiği ana bir referans noktasına işaret eder: ümmü’l-kitab. Dünyada yaş ve kuru ne varsa hepsi ümmü’l-kitab’tadır, denir. Bununla Allah’ın bilgisi ve bilmesi kastedilir. Bilme eyleminin ve bütün bilme eylemlerinin arkasına böyle güçlü bir referans noktası koyularak, insanlar bilgiye olan güvenleri artırılmakta ve arayışlarının ana hedefi olarak gösterilmektedir. Korkuya karşı güven, hiçliğe karşı varlık hissi, yüzeyselliğe karşı detay, durağanlığa karşı hareket kaynağını onda bulur . Hayatı anlamlı kılmanın ve ona tutunmanın referans noktasıdır.

Ümmü’l-kitab, Allah’ın ilmine işaret eder ama yaratılan her şey bu ilmin tecellisinden ibarettir. Bu durumda ümmü’l-kitab alemin kendisidir. Kur’an’daki ‘oku’ emri de bu durumda, alemin okunmasından, araştırılıp insanlığın okuyacağı bir seviyeye getirilmesinden ibarettir.

Kur’an, ümmü’l-kitabı okumaya giriş niteliğindedir. Ümmü’l-kitab’ı anlamak, Allah’ın alemi yaratma sebebini ve şifrelerini çözümleyebilmek, bu kitabı doğru anlamakla birebir ilişkilidir.

2. Kur'an'a kadar Kutsal kitaplar: *Suhuf, zübür, sıfr, Tevrat ve İncil*

Hz.Adem'e, Şit'e, İdris'e ve İbrahim'e Suhuf (sahifeler), Hz.Davud'a Zebur'u.

“Şüphesiz Zikr'den (Tevrat'tan) sonra Zebur'da da ‘yeryüzüne salih kullarım hakim olacaktır’ diye yazdık” ‘Enbiya 21/105).

Anılan bu kitaplar Kur'an'a kıyaslandığında daha küçük insan gruplarına gönderilen ve daha dar kapsamlı yaşamları organize etmeyi hedefleyen rehberlik kitaplarıdır. Bu kitaplarda içerilen öğütler Kur'an'da anılmaktadır. İdris'e şöyle demiştik, İbrahim'e şunları öğütlemiştir, şeklindeki Kur'an ayetleri aslında bu sahifelerin içeriğini Kur'an-ı Kerim'de yeniden anmaktadır.

3. Kur'an-ı Kerim'in kendinden önceki kutsal kitapları koruması ve gözden geçirmesi:
Musaddik ve müheymin vurgusu.

“Bu Kur'an Allah'tan başkası tarafından düzenlenen bir Kitap değildir. Ancak kendisinden öncekileri onaylayan ve Kitab'ın (temel yasaların) detaylı açıklanmasından ibarettir. Bundan kuşkunuz olmasın, evrenlerin Rabbindendir.” (Yunus 10/37)

Kur'an-ı Kerim'in kendinden önceki kutsal kitaplarla ilişkisi iki terim üzerinden kurulmaktadır. Bunlardan birisi musaddik, diğeri ise müheymin. Musaddik oluşuyla Kur'an kendisinden önceki kitapları onaylamakta ve bu kitaplara tabi olan insanları hak ve hakikatin temsilcileri olarak görmektedir. Müheymin olarak ise, bu kitapları gözden geçirmekte, bu kitapların asıllarında bulunmayan ama takipçileri tarafından geliştirilen doktrinleri eleştirmektedir. Bu çerçevede Hıristiyanların Hz.İsa ile ilgili teslis doktrinini reddetmekte yine Yahudiler'deki Cumartesi çalışmayıp dinlenme yönündeki uygulamalarının ilahi bir buyruk olmadığını bunu kendilerinin icat ettiğini dile getirmektedir.

Kur'an'ın kendinden önceki kitapların musaddık'ı (tasdik edeni) olması, onu bu kitapların bir devamı yapmakta; müheymini (gözden geçireni) oluşu ise onu bu kitaplardan ayırmaktadır. Dolayısıyla Kur'an kutsal kitap geleneğine eklenen bir halka olmakla birlikte, yepyeni bir halkadır ve hem fonetik yapısı hem de yarattığı anlam dünyasıyla mucizevi bir özelliğe sahiptir. Diğer peygamberlerin mucizeleri duysal iken, Hz.Peygamberin mucizesi anlamsaldır ki o da Kur'an'dır.

4. İsimler ve Kelimeler: Hz.Adem ve Hz.İbrahim'in Kutsal Kitapların yolculuğundaki özel yeri

“ Ve O, Adem'e her şeyin ismini öğretti, sonra onları meleklerin önüne koydu ve “Dedikleriniz doğruysa haydi bu [şey]lerin isimlerini bana söyleyin bakalım!” dedi.

Onlar: “Sen kudret ve egemenlikte kusursuz ve eksiksizsin! Senin bize bildirdiğin dışında bir bilgimiz yoktur. Doğrusu yalnız Sensin her şeyi bilen, gerçek hikmet Sahibi!” diye cevap verdiler.

O: “Ey Adem, bu [şey]lerin isimlerini onlara bildir!” buyurdu. [Adem] isimleri onlara bildirince [Allah]: “Sizce, göklerin ve yerin gizli gerçekliğini, açıkladıklarımızın ve gizlediklerimizin tümünü yalnız Ben bilirim dememiş miydiniz? Dedi.

Sonra Meleklerle (Haydi!) Adem'in önünde yere kapanın! Dediğimizde İblis dışında hepsi yere kapandı, o ise reddetti ve üstelik küstahça böbürlendi: böylece haksız inkar edenlerden oldu”. Bakara 2/31-32-33

“Bir vakit İbrahim'i Rabbi **kelimelerle** sınadı. O, onların gereğini yerine getirince, “Ben seni **bütün insanlara** önder yapacağım” buyurdu. ...” (Bakara 2/124).

“Allah, **delillerle** İbrahim'in **derecesini** yükseltti” (6:83).

“Andolsun ki Biz, İbrahim'e daha önce olmayan bir **rüşt** (ergin bir zihin) verdik” (Enbiya 21/51)

İnsanın, kavramsal düşünme yeteneğinin Hz.Adem'den başlayarak bir gelişim gösterdiğini anlamak için Hz.Adem'e öğretilen isimlere ve Hz.İbrahim'e öğretilen kelimelerin taşıdığı anlama özel olarak odaklanmak gerekir.

İbrahim bazı kelimelerle (*kelimât*) sınanmış, bu sınamadan başarılı bir şekilde geçtiği için de, **kavminin** onu sıkıştırdığı sığ bir zihnin ürettiği inkâr ve zulüm kalıplarından (9:72; 22:44) kurtarılarak, **kelimelerin** hâkim olduğu, evrensel bir dünyanın insanlarına önder yapılmıştır.

İslam bilginleri, Allah'ın İbrahim'i üç şeyle sınadığını yazarlar: Nemrud'un ateşiyle, oğlunu kurban ettiğini gördüğü rüyasıyla ve hiçbir ziraat imkânı bulunmayan çölün ortasına (Mekke'ye) ailesinin göçüyle. Ancak bu üç sınama unsuru, İbrahim'i böyle bir önderlik testinden geçirme özelliğine sahip değildir. Bütün insanlığa önderlik yapabilmek, insanlığın zihinsel sorgulamalarına cevap verebilecek ve bütün şüphelerini ortadan kaldırabilecek bir yeterlilik imtihanını başarmakla mümkün olabilir. O halde, İbrahim'in *kelimelerle* olan bu imtihanı nasıl anlaşılmalıdır?

İbrahim'le ilgili Kur'an pasajları bir bütün halinde okunduğunda, İbrahim'in sınıandığı *kelimelerin*, insanlığın gelişim aşamalarından en ciddi olanına işaret ettiği görülecektir. Bu aşamada İbrahim, metafizik sorgulamaları yapmasını mümkün kılacak kelimelerle ve bu kelimelerin temsil ettiği anlam dünyasıyla ilk kez karşı karşıya getirilmiş ve metafizik

sorgulamaları İbrahim'in (insanlığın) kaldırıp kaldıramayacağına yönelik sına, başarıyla sonuçlanmıştır.

İbrahim'in tarihte kırılma yaratan (*ulu'l-'azm*) Peygamberler (Nuh, Musa, İsa, Muhammed (a.s.) (33:7; 48:35) arasında sayılmasının yegâne sebebi, insanlığa bu metafizik sorgulamaların kapısını açmasında yatmaktadır. İbrahim aklın, insafın, vicdanın ve sezgilerin, insanı kaçınılmaz olarak çekip götürdüğü metafizik sorgulamaları başlatan ve Allah'ın varlığına ve birliğine, delile dayalı olarak ikna olan ilk örnek modeldir (6: 74-87). Babası (*vâlid*) Terah'ın ve geçmişin bütün akıl dışı inançlarını kendinde toplayan atası (*eb*) Azer'in ve de her türlü erdirici düşünceyi boğmaya çalışan despotların temsilcisi Nemrud'un dünyasının tam ortasına İbrahim **hanîf** olarak gönderilir. Allah'ın İbrahim'le yaptığı bir ahid'e (2:130-140;-68; 16:120-124; 42:13) dayalı olarak kazanılan bu hanîfliğin sağladığı güç ve cesaretle Babil, Urfa, Mısır, Arabistan, Suriye ve Filistin gibi geniş bir coğrafyanın yanlış inanış ve bağlılıklarına saldırır. İbrahim ilk hanîf olarak, adı var kendi yok (nominal) bütün tanrıları ve onların şimdiki ve geçmişteki bütün bağlılıklarını karşısına alır. :

"Taptıkları hiçbir şey değil, bunlar sırf sizin ve atalarınızın uydurduğu içi boş isimler ..." (53:23).

İbrahim bunu yaparken, delilli bir şekilde reddetmeyi mümkün kılan bozulmamış insan doğasına yaslanır. İbrahim, kendilerine bile faydası dokunmayan bu tanrılara sunulan her türlü bağlılığı tahtından indiren bir bilinç devrimi gerçekleştirir ve bu sahte Tanrı'ları, gerçek (**Hak**) olan Allah'a kurban eder. **İbrahim'in gerçekte kurban ettiği, bütün bu sahte tanrılar ve bu sahte tanrıları üreten zihin ve bu tanrılara yönelen bağlılıklardır.**

5. Kur'an'a ilk adım ... Yaradan Rabbi'nin adıyla oku ...

“Oku yaratan Rabbin adına, insanı bir yumurta hücrelerinden yaratan! Oku, çünkü Rabbin sonsuz kerem Sahibidir, [insana] kalemi kullanmayı öğretendir, insana bilmediğini belleten!” Alak 96 /1-5

Hz.Adem'e öğretilen isim Hz.Muhammed'e gelen ilk ayette de karşımıza çıkar ve ilahi kelamın devamlılığının şahidi olarak kendini gösterir. Şimdiye kadar Allah insana isimleri ve kelimeleri öğretmiş ve Rabbin ismini okuma/kavrama ve ona çağırma erginliğine kavuştuğunun işareti olarak Hz.Muhammed'i doğrudan kendi ismini okumaya davet etmiştir. Rabbin ismini okuma yönündeki bu davet, Kur'an'ın kendinden önceki kitapların bir devamı olduğu kadar, onların üzerinde bir gelişmiş zihne de hitap ettiğini göstermektedir.

Hz.Peygambere gelen bu ilk ayetlerde okunan ve kalemlle yazılan hakikatlere özel bir önem vermek gerekir. Ayetlerde “Kalem”, burada yazma sanatının veya, daha spesifik olarak, yazı yoluyla kaydedilen bütün bilgilerin sembolü olarak kullanılmıştır. İnsanlığın sözlü kültürden yazılı kültüre kalıcı bir şekilde geçişinin ilk işaretleri verilmektedir. Ayrıca yazılı kültürün sözlü kültüre üstünlüğü kalem vurgusuyla ifadelendirilmiş olmaktadır. 1. ve 3. ayetlerin başındaki “Oku!” sembolik çağrılarını da açıklamaktadır. İnsanın, düşüncelerini, tecrübelerini ve kavrayışlarını, yazılı kayıtlar aracılığıyla bireyden bireye, kuşaktan kuşağa ve bir kültür çevresinden diğerine aktarması yeteneği, insan bilgisinin toplamına bir birikim karakteri kazandırır; ve Allah vergisi yetenek sayesinde her birey, insanlığın kesintisiz bilgi birikiminden şu veya bu yolla yararlandığından, burada, tek tek bireylerin kendi başlarına bilmedikleri -ve aslında bilemeyecekleri- şeylerin “Allah tarafından insana öğretildiği” kaydedilmiştir. (İnsanın, kendisini biyolojik bir varlık olarak yaratan ve ona bilgi elde etme iradesi ve yeteneği veren Allah'a kesin bağımlılığının bu şekilde iki kez vurgulanması, nihai şeklini, sonraki üç ayette almaktadır.) Ayrıca, Allah'ın insana “öğretme”si (veya “belletmesi”) aynı zamanda, O'nun yalnızca beşerî tecrübe ve akıl ile oluşturulamayan ruhî hakikatleri ve manevî/ahlakî ilkeleri/ölçüleri peygamberler aracılığıyla vahyetmesini de göstermektedir: ve böylece, ilahî vahiy olgusunun çerçevesi oluşturulmuş bulunmaktadır.

‘Oku’ emri ister alemi isterse Kur'anı oku şeklinde anlaşılın, her iki durumda da insana ‘yaratan’ yahut ‘yazar’ hakkında bilgi verecektir. Allah hakkında bu iki esas kaynak üzerinden elde edilen bilgi, insanın zihin ve eylemler dünyasında anında değişiklikler yaratır. Yaratıcının yahut yazarın keşfedilen ihtişamının insanda yarattığı bu değişiklik, insanın kendi muhteşem dünyasının kapılarını açan bir anahtara dönüşür.

6. Kutsal Kitap niçin var? Tarihin akışına yön verecek insanları var kılmak

Kutsal Kitaplar, tarihin farklı buhran evrelerinde insanlığın ahlaki bunalımdan çıkışına imkân verdiği kadar, yarattığı büyük tarihsel kırılmalarla tarihin akışını da değiştirmiştir. Tarihin bu tür kırılmaları beş peygamber eliyle gerçekleşmiştir. Yasa kavramının ilk kez kendisiyle başladığı kabul edilen Hz.Nuh; önderlik kavramının ilk kez kendisiyle hayat bulan Hz.Musa; soyut düşüncenin kapılarını aralayan ve arı insan fitratının keşfedebileceği metafizik hakikatler kendisiyle tecelli ettirilen Hz.İbrahim; kurumsallaşmış bir dini Yahudiliği karşısına alarak insanlığa yeni bir nefes aldırma imkanını gösteren Hz.İsa ve bütün bu özellikleri kendinde toplayan Hz.Muhammed, tarihin akış yönünü ve değişim ritmini kontrol eden beş azimet/başarı sahibi peygamber olarak kabul edilir.

7. Nasıl bir kitap? Değer üreten, değerlere kaynaklık eden bir kitap

“Dünyayı dileyen ilme sarılsın; ahreti dileyen ilme sarılsın, hem dünyayı, hem ahreti dileyen yine ilme sarılsın” Hadis-i Şerif

Kutsal kitapların ana tanımlayıcı karakterlerinin ne olduğu sorulsa, verilecek cevapların ilki, onların insanlık için kalıcı değer ürettikleri, olurdu. Bu anlamda bütün peygamberlere gönderilen dinin temel özelliği Kur’an’da **bütün değerlerin kaynağı/ed-dîn el-kayyim** olarak geçer. Kayyim, Arapça’da hem değeri, hem tek başına ayakta durabilmeyi hem de değerlere kaynaklık edebilme yeteneğini gösterir. Bu durumda Kutsal kitaplar hem kendilerinde bir değere sahip hem de insanın üretebileceği bütün değerlerin köklerini içinde barındırmaktadırlar. Bu değer söyleminden hareket edildiğinde bütün kutsal kitapların omurgasının değerler üzerine oturduğunu ve ana ekseninin ahlak vurgusu olduğunu görürüz.

Kur’an-ı Kerim Kâri’a sûresinde, hem dünyada hem de ahrette insanın tartıya gelecek değerler üretmesin teşvik eder. Bu değerler bütün insanlık için üretilen değerlerdir ve bu değerleri üretme kabiliyetini geliştirenlerin iki dünyası da kurtulmuştur. Tartılabilecek değerleri olmayanları ise yakıcı bir azap beklemektedir. Bu yakıcı azap dünyada huzur yüzü görememek ve yıkıcı savaşların ve ızdırapların nesnesi olmak şeklinde kendini gösterirken, ahrette daha kalıcı bir ateş şeklinde tezahür edecektir. Bu iki ateşten kurtulmanın yegane yolu olarak Kur’an değer üretmeyi ve değerlere göre bir yaşam sürmeyi önermektedir.

İstanbul – (Babalı) –Hacı Beşir Ağa Külliyesi / Kütüphane

“Fihra kütübün kayyime”

Kur’an-ı Kerim Beyyine Sursi 98/2-3

1745

“Orada değerleri üreten/değerlere kaynaklık eden kitaplar vardır”

8. Kitabî bilginin şahitleri ve koruyucuları: Kitabî bilgi ilim/alimler/kitap: *Ulu'l-ilm.*

“İçlerinden bilgide derinleşmiş olanlara, sana ve senden öncekilere indirilmiş olana iman edenlere, [özellikle] namazlarında dikkatli ve devamlı olanlara, karşılık beklemeden harcayanlara, Allah’a ve Ahiret Günü’ne inananlara gelince; işte Biz, bunlara büyük bir mükafat bahşedeceğiz”. Nisa 4/162

“Ya alim, ya öğrenen, ya dinleyen, yabut da ilim ehlini seven olun. Bunun dışında kalırsanız helak olursunuz” Hadis-i Şerif

“Alimler peygamberlerin varisleridirler” Hadis-i Şerif

Nesnel bir değer olarak ilim kadar ilme sahip olanların da Kutsal kitabın yolculuğunda öne çıkarıldığını görürüz. Peygamberlerin vaz ettiği ebedî değerlerin korunması ve yaygınlaştırılmasındaki rollerinden dolayı alimler Peygamberlerin varisleri olarak tanımlanma şerefine nail olmuşlardır. Hz.Peygamber döneminde az sayıda Müslümanın var olduğu ve savaşın hayat-memat meselesi haline geldiği bir anda bile, Allah bütün insanların savaşa katılmasını istememekte, insanlardan bir kısmının savaşa gitmeyerek ilim öğrenmeye ve savaşa gidenler geri döndüğün de onları aydınlatmaya devam etmelerini istemektedir. Her şart altında bilginin ve doğru bilgiye sahip olmanın gerekliliğini öngören ayet-i kerime şöyledir:

“Bütün bunlarla birlikte, [savaş zamanı] müminlerin hepsinin toptan yola çıkması doğru olmaz; onların arasında her gruptan bazılarının seferden geri kalmaları, [bunun yerine] Din hakkında derin ve sağlam bir bilgi elde etmek yolunda çaba göstermeleri ve [böylece] seferden dönen kardeşlerini aydınlatmaya çalışmaları daha yerinde olacaktır; böylece belki, onlar da kötülüğe karşı kendilerini [daha iyi] korumuş olacaklardır.” Tevbe 9 / 122

Lafzen, “kavimlerine geri döndüklerinde, onları uyarsalar, (böylece) olur ki, (daha iyi) sakınırlar”. Yukarıdaki talimat her ne kadar özellikle din alanındaki bilgilenmeden söz ediyor gibi ise de, aslında her türlü bilgilenme için olumlu bir yüklem taşımaktadır –Kur’an’ın hayatın manevî yanıyla dünyevî yanı arasına herhangi bir ayırıcı sınır çekmediği, fakat bu iki alanı tek ve aynı realitenin değişik iki yüzü olarak değerlendirdiği gözönünde bulundurulursa bu husus daha iyi anlaşılacaktır. Pek çok ayetiyle Kur’an inanan kişiyi tabiatı her yanıyla müşahede etmeye ve onun değişik fenomenlerinde, bağlı olduğu yasalarda Allah’ın yaratıcı etki ve kudretini fark edip kavramaya çağırmakta, insanı harekete geçiren saikler, davranışlarının altında yatan içsel dürtüler hakkında derin ve sağlıklı bir görüş kazanması için onu tarihin verdiği ders üzerinde tefekküre sevk etmektedir; ve bunun içindir ki Kur’an, kendisini “düşünenlere” hitab eden bir vahiy olarak nitelendirmektedir. Kısacası, zihinsel etkinlik hem Allah’ın istek ve iradesini daha iyi anlamının, hem de -ahlakî bilinç ve duyarlılıkla pekiştirildiği takdirde- Allah’a kulluk etmenin en sağlam ve güvenilir yolu olarak öngörülmektedir. Bu Kur’ânî ilke Hz. Peygamber’e izafe edilen pek çok sahih Hadisle de pekiştirilmiş, desteklenmiştir; örn: “İlim için çaba sarf etmek kendisini Allah’a teslim edip boyun eğmiş erkek ve kadın herkes için kutsal bir görev (farîza)dır” (İbni Mâce); “Bilgili/eğitim görmüş kişinin [yalnızca namaz, oruç vb. belirli] ibadetleri yapan (zâhid) kişiye üstünlüğü dolunayın

öteki bütün yıldızlara üstünlüğü gibidir” (Tirmizî, Ebû Dâvûd, İbni Mâce, İbni Hanbel, Dârimî). Sonuç olarak, inananların “Din hakkında derin ve sağlam bilgi elde etmek için çaba göstermeleri”ne ilişkin yükümlülükleri (*li-yetefekkahû fi’-d-dîn*) ve bu çabalarının ürününü inanan kardeşleriyle paylaşmaları bilgilenmenin, pratik uygulaması da dahil, her çeşidini içine almaktadır.

Hadis-i Şerifler

İslâmın büyük Peygamberi de, tebliğ ettiği dinin, esaslarını ümmetine öğretip, uygularken, okumayı, öğrenmeyi, ilim sahibi olmayı daima telkin ve teşvik etmiştir

“İlim müminin yitik malıdır, onu nerede bulsa hemen alır”

“İnsanlar, yayılan ilimden daha faziletli bir sadaka vermiş değildir”

“Bazen bir saat tefekkür, bir sene ibadet hükmüne geçer”

“İlminden faydalanan bir alim, ibadet halindeki bin kişiden hayırlıdır”

“Alimlerin mürekekebiyle şehitlerin kanı tartılsa, tartılsa, muhakkak ki Allah katında alimlerin mürekekebi, şehitlerin kanına üstün gelir”

“Alimin abid üzerine üstünlüğü, ayın dolunay gecesi yıldızlara üstünlüğü gibidir”

“Cabiller arasında alim, ölümler arasındaki canlı gibidir”

İslâmı, ilim edinmek için olan büyük ilginin doğal bir sonucu olarak, kısa bir sürede bir kitap sevgisinin ve merakının doğduğunu görmekteyiz. Bu, aynı zamanda, günümüz anlamında büyük ve paha biçilmez eserlerle dolu kütüphanelerin de kurulmasını sağlamıştır. Fransa kralının kütüphanesinde 100 kitabın olduğu bir dönemde, Endülüs İslam medeniyetinin kültür başkenti Kurtuba’da bir kütüphanede 50.000 kitabın bulunduğunu, okumayı Allah’ın ilk emri yapan bir KİTAB’a borçlu olduğumuz, gün ışığı aydınlığı kadar ortadadır.